

Stavba atómu a periodicitá

doc. Ing. Ján Pavlik, PhD.

CHEMAT, 19.9.2022

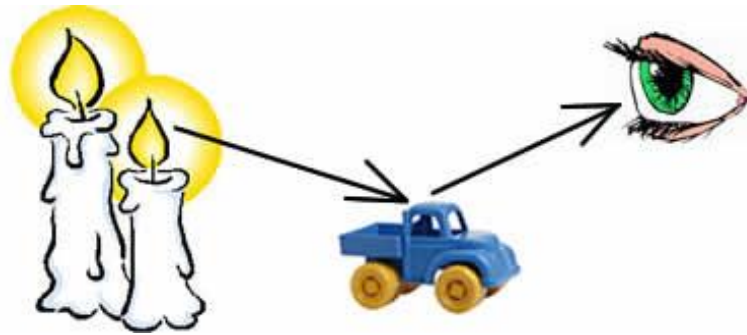

SLOVENSKÁ TECHNICKÁ
UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA CHEMICKEJ
A POTRAVINÁRSKEJ TECHNOLOGIE

1. část: Elektronový obal atómu

Prečo potrebujeme vlnovú mechaniku

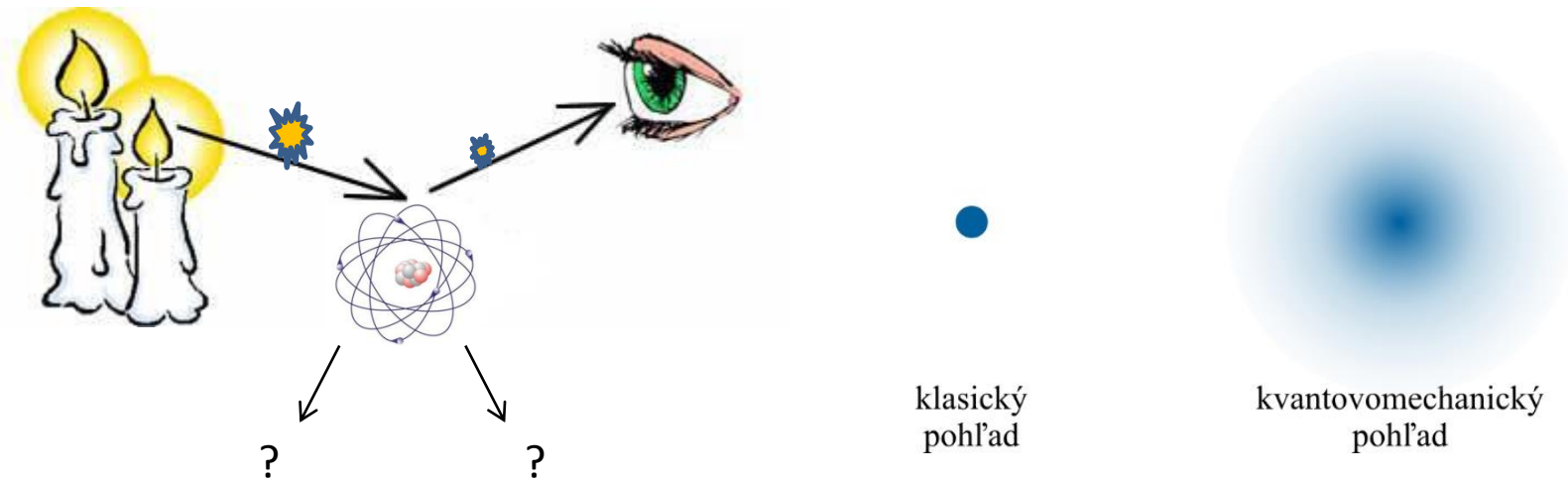
- ak používame dostatočne jemné meracie náčinie, vieme zistiť kde sa objekt nachádza a kam sa pohybuje

klasický
pohľad

Prečo potrebujeme vlnovú mechaniku

- ak naše meracie náčinie ovplyvňuje meraný objekt, obmedzuje to mieru informácií, ktoré o ňom vieme získať

Základy vlnovej mechaniky

- **Heisenbergov princíp neurčitosti: Pre niektoré dvojice fyzikálnych veličín platí, že čím presnejšie zmeriame jednu z nich, tým menej presne je možné zmerať druhú z nich a opačne.**

neurčitost polohy

neurčitost hybnosti ($p=m.v$)

$\Delta x \cdot \Delta p \geq \frac{\hbar}{2}$

Planckova konštanta $h = 6,626 \cdot 10^{-34}$ J.s

$\hbar = \frac{h}{2\pi}$

redukovaná Planckova konštanta $\hbar = 1,055 \cdot 10^{-34}$ J.s

m

m

Základy vlnovej mechaniky

- Vlnovo-časticový dualizmus: každá vlna sa v niektorých ohľadoch prejavuje ako častica, každá častica sa v niektorých ohľadoch prejavuje ako vlna
- Vlnovo-časticový dualizmus pre chemikov: elektrón sa v niektorých ohľadoch prejavuje ako vlna

vlnová dĺžka

$$\lambda = \frac{h}{p} = \frac{h}{m_e v}$$

Základy vlnovej mechaniky

Klasická mechanika

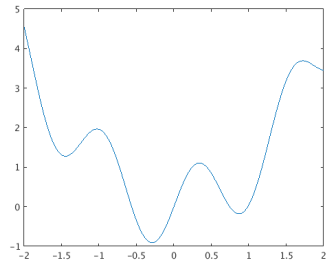
- keď poznáme stav teraz, vieme ako bude vyzeráť stav v budúcnosti
- stav je definovaný sadou súradníc a hybností, všetky sú naraz poznateľné
- meranie stavu ten stav neovplyvní („pozriem a vidím“)

Kvantová mechanika

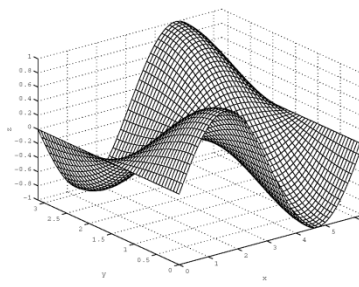
- keď poznáme stav teraz, vieme ako bude vyzeráť stav v budúcnosti
- súradnice a hybnosti systému nie sú naraz presne poznateľné – na opis stavu sa používa **vlnová funkcia**
- meranie stavu môže mať vplyv na stav – na opis takéhoto merania sú ako stvorené **operátory**

Základy vlnovej mechaniky

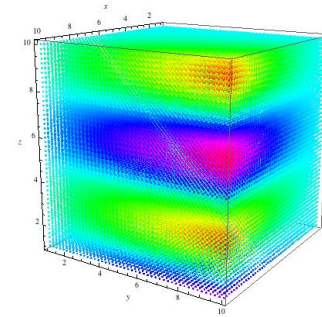
- Vlnová funkcia: vyjadruje stav systému (sú v nej „zakódované“ všetky informácie, ktoré o systéme môžeme získať)

funkcia: jednej premennej,

dvoch premenných,

troch premenných

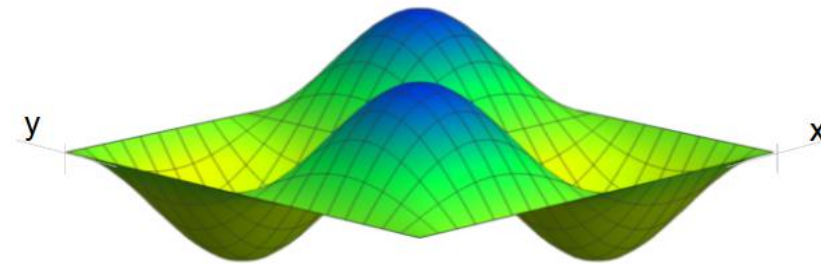
- Vlnová funkcia pre jednu časticu je funkciou troch nezávislých premenných, čiže priradenie jedného čísla trom iným číslam (súradniciam častice)

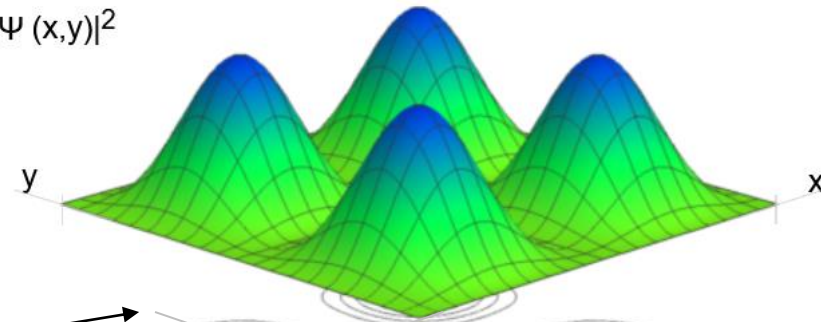
Základy vlnovej mechaniky

- Samotná vlnová funkcia sa nikdy nedá namerať, merateľná je iba jej druhá mocnina
- Druhá mocnina vlnovej funkcie je úmerná pravdepodobnosti výskytu častice

$\Psi(x,y)$

$|\Psi(x,y)|^2$

uzol (nód): miesto, kde má vlnová funkcia nulovú hodnotu

Základy vlnovej mechaniky

- Opis všeobecného ovplyvnenia elektrónu

$$\hat{H}\Phi(x, y, z) = \Xi(x, y, z)$$

- Opis takého špeciálneho ovplyvnenia elektrónu, ktoré nezmení jeho stav voči energii. t. j. meranie energie elektrónu

Schrödingerova rovnica

$$\hat{H}\Psi(x, y, z) = E \cdot \Psi(x, y, z)$$

vlastná funkcia operátora $\hat{H}$

Základy vlnovej mechaniky

- operátor pre kinetickú energiu jedného elektrónu

hmotnosť elektrónu $m_e = 9,31 \cdot 10^{-31}$ kg $\longrightarrow$

$$\hat{E}_{kin} = -\frac{\hbar^2}{2m_e} \left(\frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2} \right)$$

- potenciálna energia jedného elektrónu v dôsledku priťahovania jadrom

elementárny náboj $e = 1,60 \cdot 10^{-19}$ C $\longrightarrow$
permitivita vákua $\epsilon_0 = 8,85 \cdot 10^{-12}$ C.V⁻¹.m⁻¹ $\longrightarrow$

$$\hat{V} = -\frac{e^2}{4\pi\epsilon_0\sqrt{(x^2 + y^2 + z^2)}}$$

- kompletný operátor energie (hamiltonián) elektrónu v atóme vodíka

$$\hat{H} = \hat{E}_{kin} + \hat{V}$$

Atóm vodíka

- Najjednoduchší systém, ktorý má význam pre chémiu je atóm vodíka
- Kompletná diferenciálna rovnica, ktorej riešením sú možné stavy elektrónu v atóme vodíka a im zodpovedajúce energie

$$\left(\frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2} \right) \Psi(x, y, z) + \left(\frac{m_e e^2}{2\hbar^2 \pi \epsilon_0 \sqrt{(x^2 + y^2 + z^2)}} + \frac{2m_e E}{\hbar^2} \right) \Psi(x, y, z) = 0$$

- Túto konkrétnu rovnicu vieme riešiť presne (vieme dostať „vzorce“)

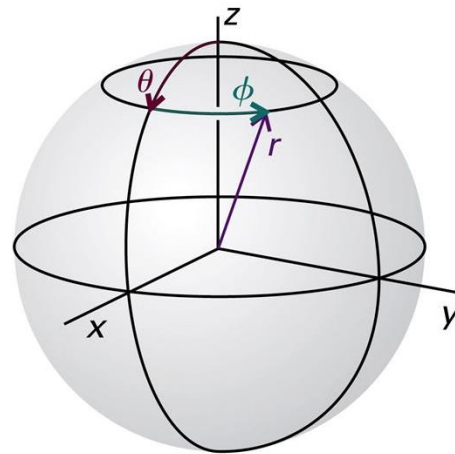
Atóm vodíka

- Keďže atómové jadro je voči atómu veľmi malé, jeho elektrostatický potenciál bude symetrický → očakávame pre atóm vodíka guľový tvar
- Sféricke súradnice sú pri systémoch s guľovou symetriou prirodzenejším súradnicovým systémom ako karteziánske, pretože pri opise rôznych javov na guli sa jednoduchšie stanú navzájom nezávislými

$$r = \sqrt{(x^2 + y^2 + z^2)}$$

$$\theta = \arccos \frac{z}{r}$$

$$\varphi = \arctan \frac{y}{x}$$

$$x = r \sin \theta \cos \varphi$$

$$y = r \sin \theta \sin \varphi$$

$$z = r \cos \theta$$

- Predchádzajúcu diferenciálnu rovnicu sa preto oplatí prepísať a riešiť v sférickej súradnicovej sústave

$$\Psi(x, y, z) \rightarrow \Psi(r, \theta, \varphi)$$

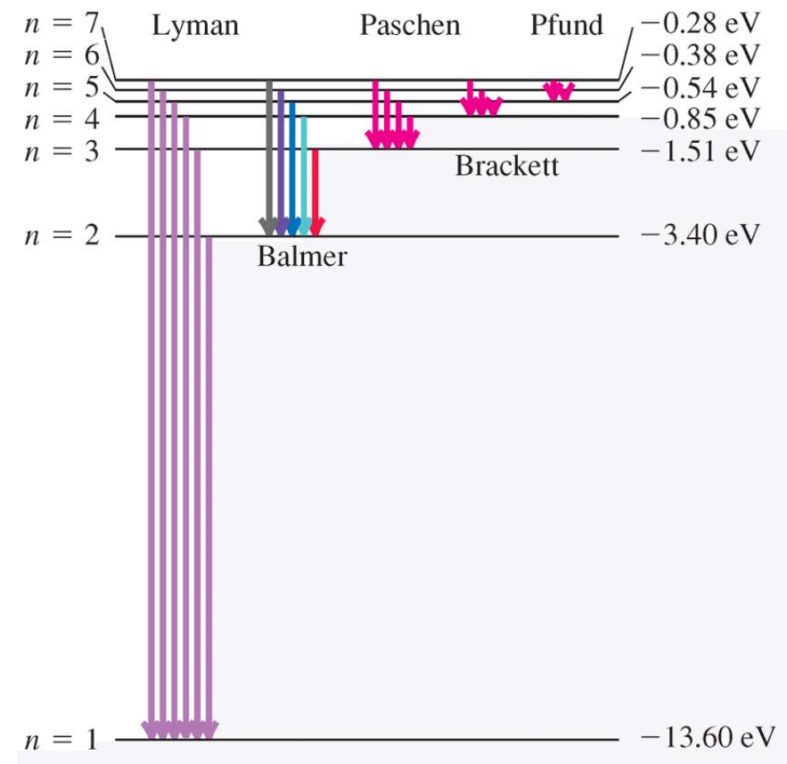
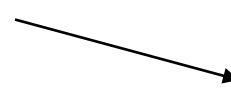
Atóm vodíka

- Riešiť uvedenú rovnicu znamená nájsť všetky funkcie $\Psi(r, \theta, \varphi)$ a im zodpovedajúce energie, ktoré tej diferenciálnej rovnici vyhovujú
- Takýchto riešení je nekonečne veľa

$$E_n = -\frac{m_e e^4}{8\varepsilon_0^2 h^2 n^2} \quad n = 1, 2, 3, \dots, \infty$$

- Parameter n sa nazýva **hlavné kvantové číslo**

základný energetický stav atómu

Atóm vodíka

- Hlavné kvantové číslo definuje v atóme **vrstvy**
- n -tej energii elektrónu v atóme vodíka (vrstve) zodpovedá n^2 možných vlnových funkcií (stavov) elektrónu, hovoríme, že vrstva je n^2 -násobne energeticky **degenerovaná**

Atóm vodíka

- Možné stavy elektrónu na jednej vrstve sa dajú vo sférických súradniciach „upratať“ podľa ďalších parametrov vlnovej funkcie elektrónu v atóme vodíka:
vedľajšieho kvantového čísla l a magnetického kvantového čísla m_l

hlavné kv. č.	vedľajšie kv. č.	magnetické kv. č.
n	$l = 0 \dots n-1$	m_l
1	0	0
2	0	0
	1	-1,0,+1
3	0	0
	1	-1,0,+1
	2	-2,-1,0,+1,+2,

Atómové orbitály

- Získané vlastné vlnové funkcie pre energiu jedného elektrónu v atóme (vodíka)

$\Psi_{n,l,m_l}(r, \theta, \varphi)$ nazývame **orbitály***

- Atómový orbitál je jednoelektrónová vlnová funkcia v atóme.**

$$\Psi_{1,0,0}(r, \theta, \varphi) \rightarrow 1s$$

$$\Psi_{2,0,0}(r, \theta, \varphi) \rightarrow 2s$$

$$\Psi_{2,1,-1}(r, \theta, \varphi) \rightarrow 2p_{-1}$$

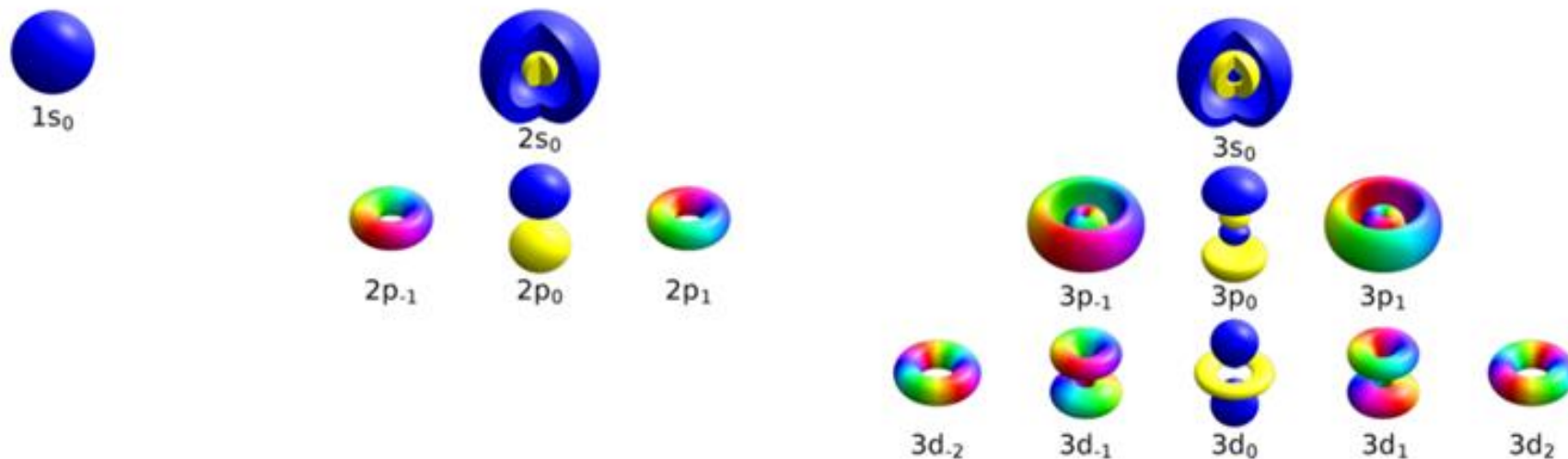
...

hlavné kv. č.	vedľajšie kv. č.	magnetické kv. č.	orbitál
n	$l = 0 \dots n-1$	m_l	symbol
1	0	0	1s
2	0	0	2s
	1	-1,0,+1	2p
3	0	0	3s
	1	-1,0,+1	3p
	2	-2,-1,0,+1,+2,	3d

- * v chémii často hovoríme o *obsadzovaní* orbitálov, hoci orbitál je *stav* elektrónu

Atómové orbitály

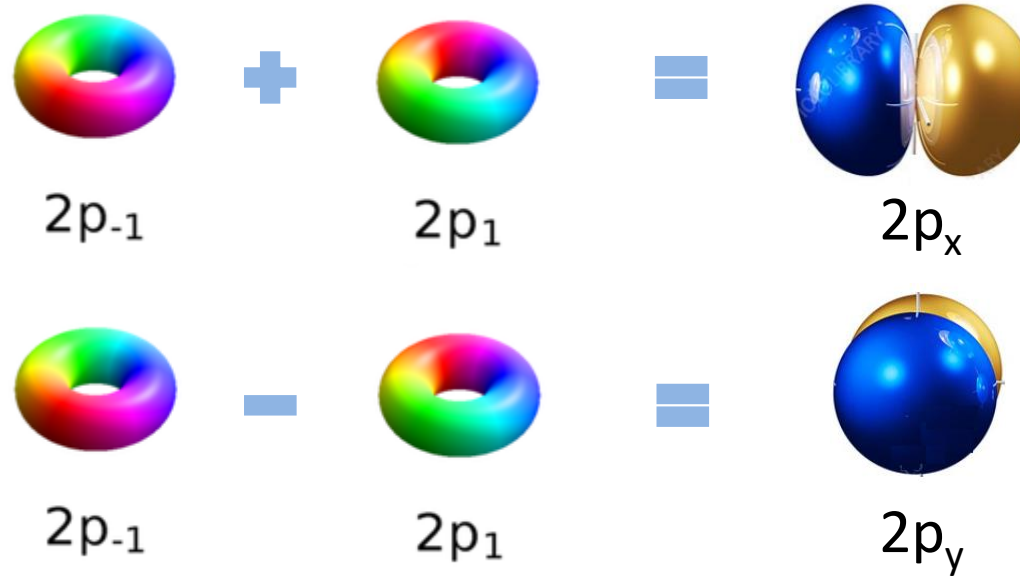
- V chémii pod pojmom (atómový) orbitál bežne chápeme jeho grafické znázornenie
- Kladná a záporná časť jedoelektrónovej vlnovej funkcie (orbitálu) sa zvykne znázorňovať rozdielnymi farbami (napr. žltou a modrou), komplexná časť pestrými farbami*

- *niekedy sa kladná a záporná časť označuje znamienkom „+“ a „-“, treba mať na pamäti, že sa nejedná o elektrické náboje

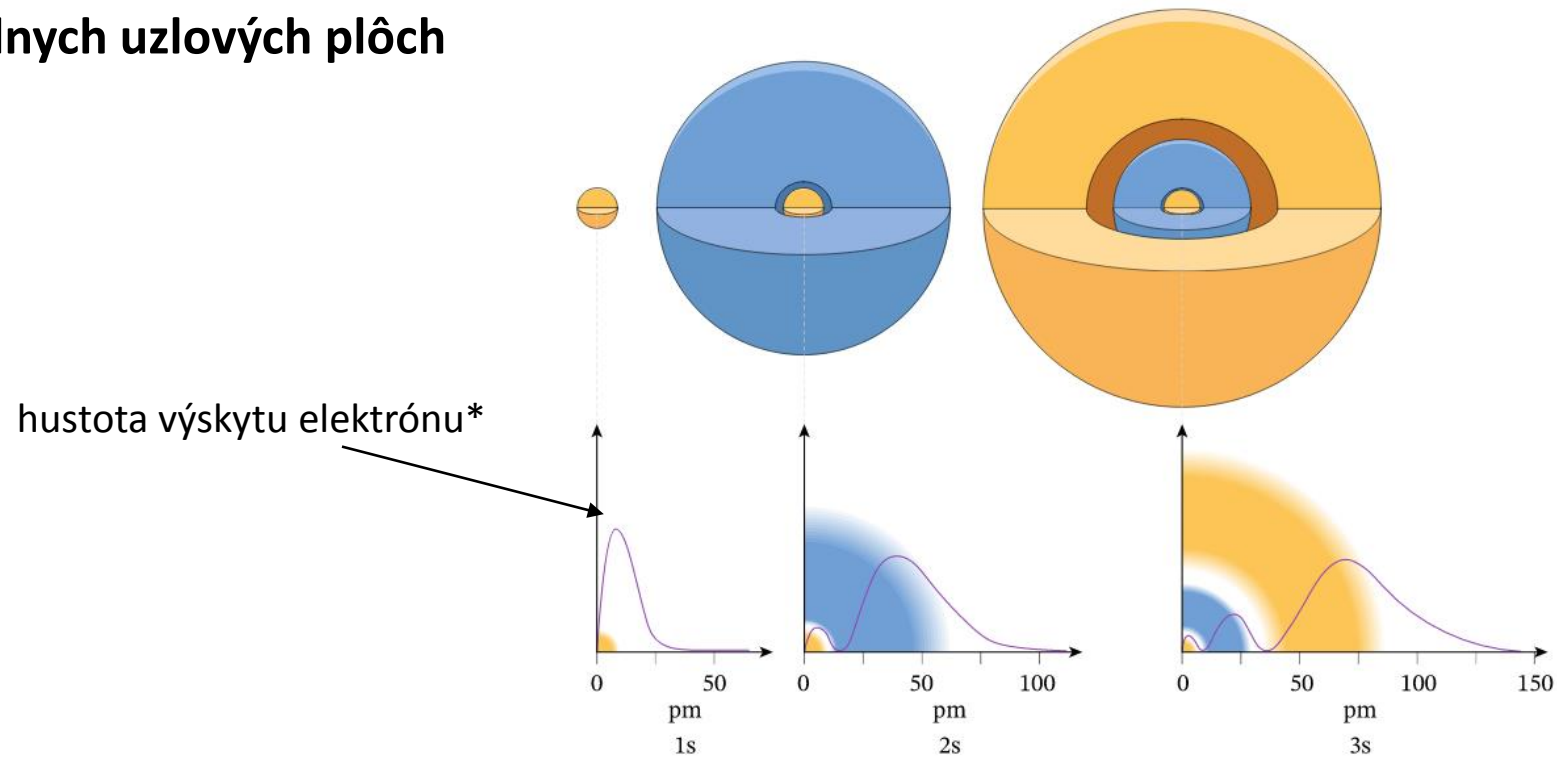
Atómové orbitály

- Orbitály typu p , d a f sa v chémii používajú v transformovanej podobe $(p_{-1}, p_0, p_{+1}) \rightarrow (p_x, p_y, p_z)$ ktorá sa viac hodí na opis chemických väzieb (a neobsahuje komplexné čísla)

Atómové orbitály

- Orbitál typu s je guľovo symetrický
- Má $n-1$ radiálnych uzlových plôch

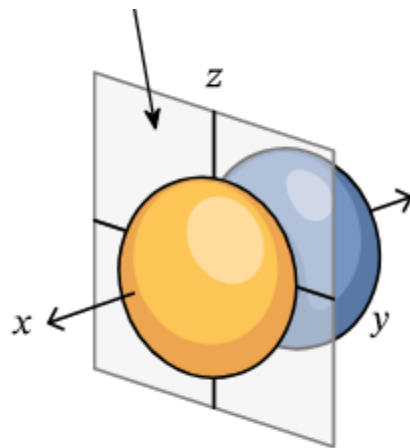

* v chémii často za orbitál nesprávne označujeme oblasť priestoru kde je 95%-ná pravdepodobnosť výskytu elektrónu

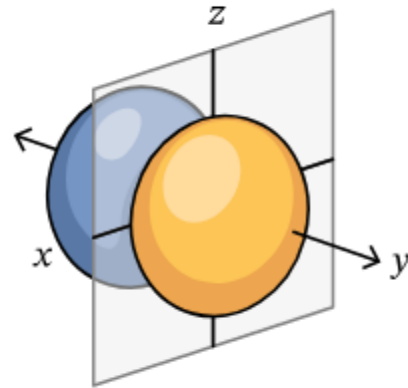
Atómové orbitály

- Trojica orbitálov typu p v ich „chemicky transformovanej“ podobe má tvar troch na seba kolmých priestorových osmičiek
- Každý z nich má $(n-2)$ radiálnych a jednu **angulárnu uzlovú plochu**

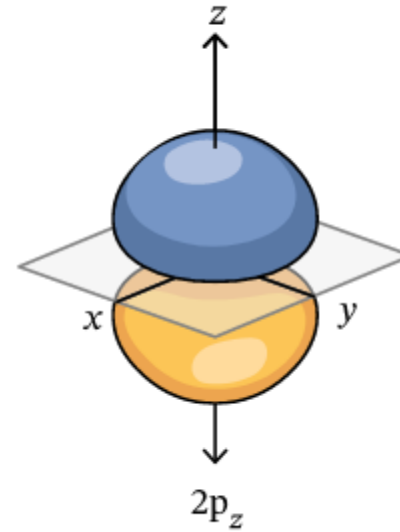
angulárna uzlová plocha

$2p_x$

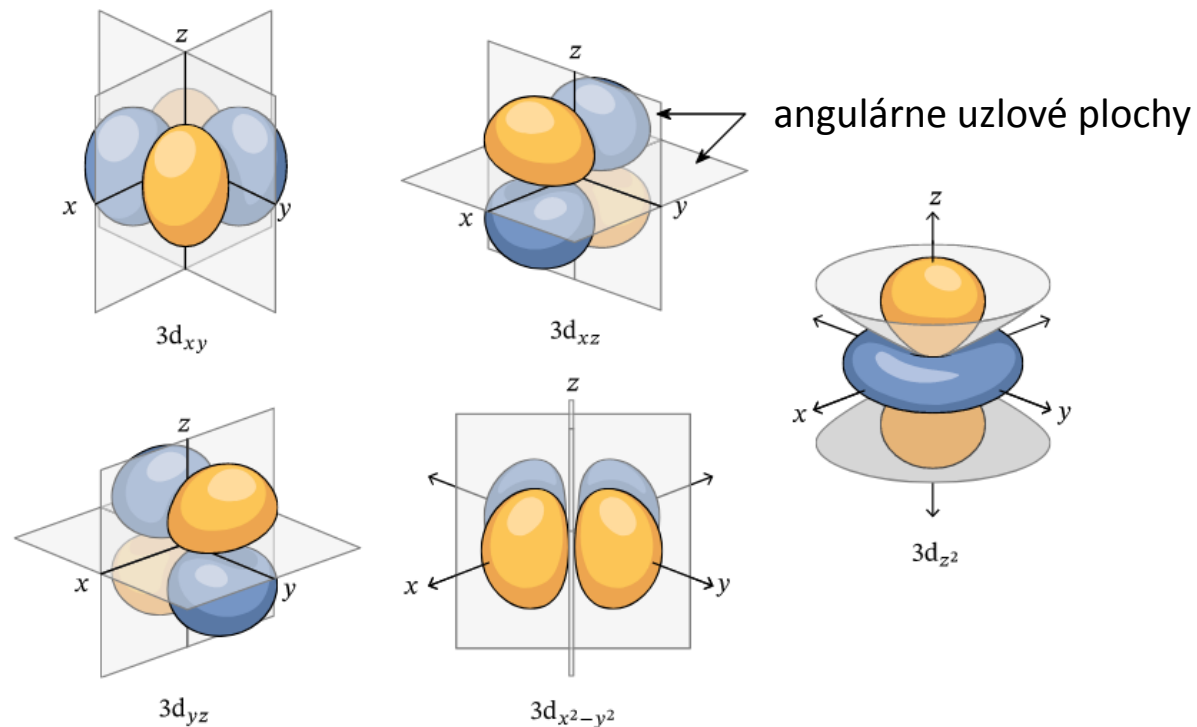
$2p_y$

$2p_z$

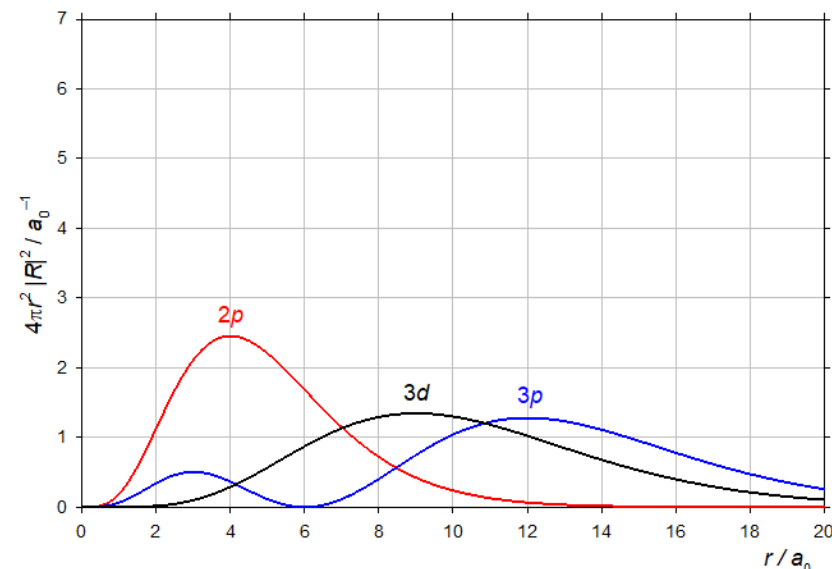
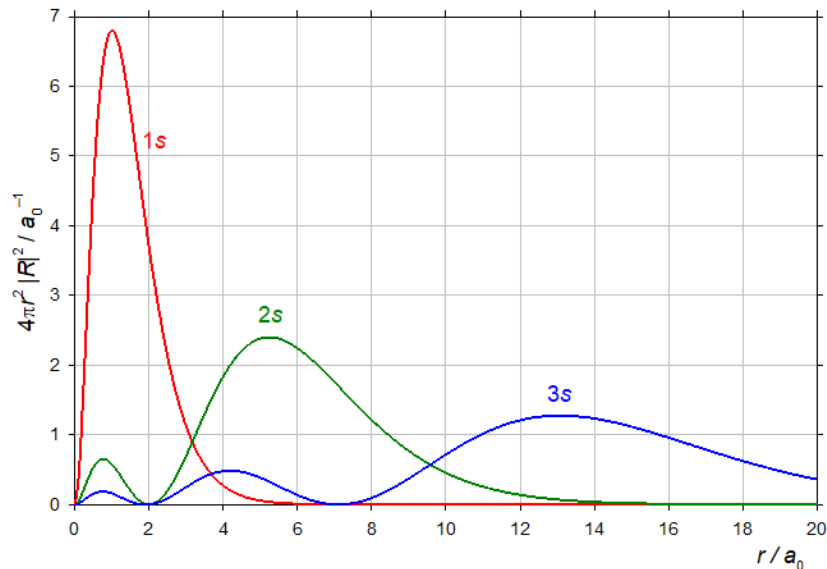
Atómové orbitály

- Štyri z piatich orbitálov typu d v ich „chemicky transformovanej“ podobe majú tvar dvojitej priestorovej osmičky, posledný má tvar priestorovej osmičky s „prsteňom“
- Každý z nich má $(n-3)$ radiálnych a dve **angulárne uzlové plochy**

Atómové orbitály

- Ak elektrón preskakuje medzi vrstvami ale zostáva v orbitáli jedného typu (s rovnakým l), tak s rastúcim hlavným kvantovým číslom sa poloha jeho najpravdepodobnejšieho výskytu vzdáľuje od jadra
- Medzi orbitálmi s rôznym l už takýto jednoduchý vzťah neplatí

Viacelektrónové atómy

- V prípade viacelektrónových atómov situáciu komplikuje vzájomné odpudzovanie sa elektrónov
- Operátor potenciálnej energie pre oba elektróny v atóme He:

$$\hat{V} = -\frac{2e^2}{4\pi\epsilon_0 r_1} - \frac{2e^2}{4\pi\epsilon_0 r_2} + \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r_{12}}$$

- Presné riešenie vlnovej funkcie pre atóm He a ani žiadne ťažšie atómy už nie je známe

Viacelektrónové atómy

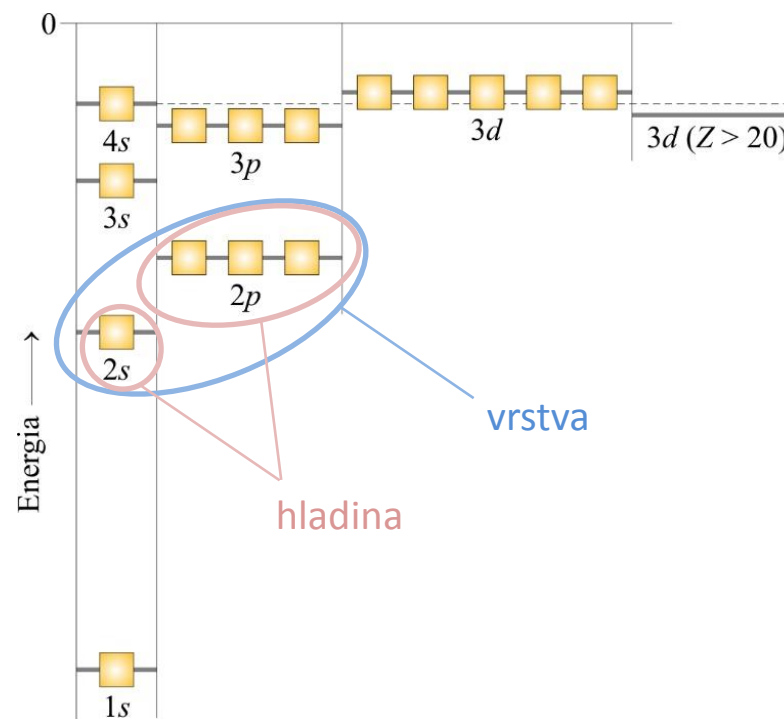
- Orbitály vo viacelektrónových atómoch už nie sú navzájom nezávislé

$$\Psi(r_1, \theta_1, \varphi_1, r_2, \theta_2, \varphi_2) \neq \Psi_a(r_1, \theta_1, \varphi_1) \cdot \Psi_b(r_2, \theta_2, \varphi_2)$$

- Pri väčšine prvkov sa však nedopustíme veľkej chyby, keď budeme stav viacelektrónových atómov opisovať **ako keby bol vyskladaný z takých orbitálov, ako boli odvodené pre atóm vodíka** (vdďaka tomu môžeme naďalej používať zavedené kvantové čísla)

Viacelektrónové atómy

- Vo viacelektrónových atómoch už energia každého elektrónu závisí nielen od hlavného kvantového čísla, ale aj od vedľajšieho
- Pôvodná n^2 -násobná degenerácia energetických vrstiev atómu vodíka vo viacelektrónovom atóme zaniká a vrstvy sa energeticky rozdelia na **hladiny**, ktoré majú $(2l + 1)$ -násobnú degeneráciu

Elektrónová konfigurácia atómov

- Viacelektrónové atómy charakterizujeme **elektrónovou konfiguráciou atómu**, ktorá vyjadruje, z akých orbitálov je tvorená vlnová funkcia základného stavu viacelektrónového atómu, pričom tieto orbitály sú zoradené v smere ich narastajúcej energie
- Elektrónovú konfiguráciu atómov určujeme pomocou **výstavbového princípu**.
- Výstavbový princíp =

Poradie narastajúcej energie obsadených orbitálov

+

Pauliho vylučovací princíp

+

Hundovo pravidlo maximálnej spinovej multiplicity

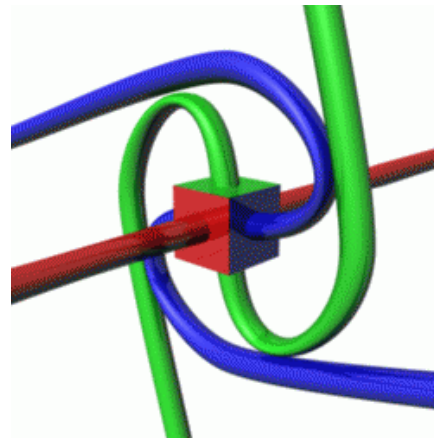
Elektrónová konfigurácia atómov

- Poradie narastajúcej energie obsadených orbitálov je pre všetky viacelektrónové atómy rovnaké a platí preň :
  1. energia obsadených orbitálov narastá s hodnotou $n + l$;
  2. v prípade, že dva orbitály majú tú istú hodnotu $n + l$, ich energia narastá s hodnotou n .
- Z týchto pravidiel vyplýva nasledujúce poradie pre obsadené orbitály:

$1s, 2s, 2p, 3s, 3p, 4s, 3d, 4p, 5s, 4d, 5p, 6s, 4f, 5d, 6p, \dots$
- Elektróny, ktoré sa zúčastňujú väzieb, sa nazývajú **valenčné elektróny** a hladiny, na ktorých sa nachádzajú, sa nazývajú **valenčné hladiny**. Zväčša ide o hladiny ns a np , pri niektorých prvkoch navyše aj o hladiny $(n - 1)d$.

Elektrónová konfigurácia atómov

- Hoci to nevyplýva zo Schrödingerovej rovnice, elektróny (a iné mikročastice) majú aj vlastnosť **spin**
- Úplný opis stavu jedného elektrónu vo viacelektrónovom atóme teda zahŕňa aj špecifikovanie **spinového kvantového čísla m_s**
- V prípade elektrónu môže m_s nadobúdať hodnoty $+1/2$ a $-1/2$ ktoré sa niekedy graficky znázorňujú šípkami: $\uparrow$ a $\downarrow$.

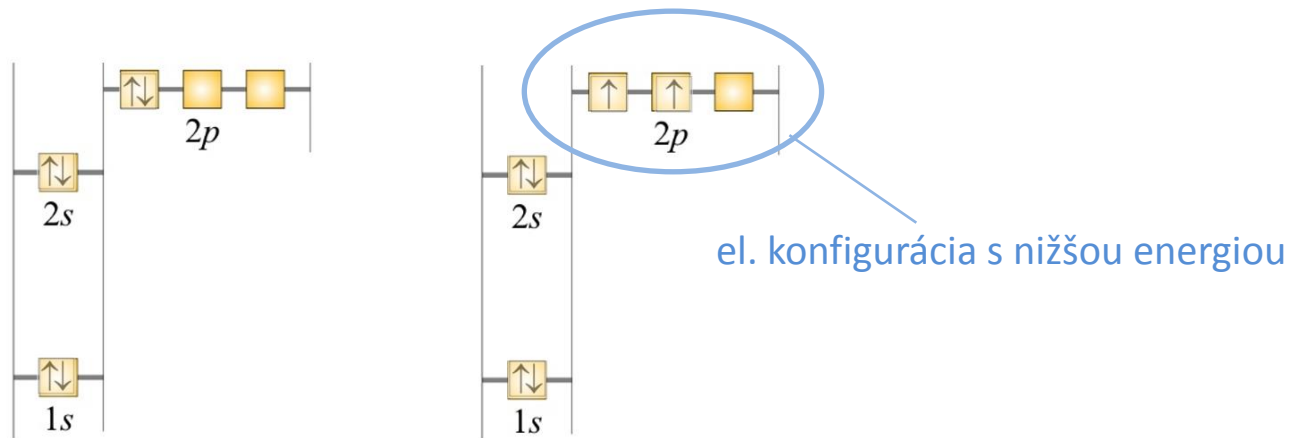

Elektrónová konfigurácia atómov

- **Pauliho vylučovací princíp: v atóme nemôžu byť dva elektróny, ktoré by mali všetky štyri kvantové čísla rovnaké.**
- Všeobecnejšia formulácia: žiadne dva elektróny (v atóme, molekule, ...) nemôžu byť v rovnakom stave
- Dôsledok pre elektrónovú konfiguráciu: každý orbitál v atóme môže byť „obsadený“ nanajvýš dvoma elektrónmi, aj tie sa však musia líšiť svojím spinovým kvantovým číslom
- Ak sú v nejakom orbitáli elektróny dva, označujeme ich ako **spárené**, ak je elektrón sám, označujeme ho ako **nespárený**

Elektrónová konfigurácia atómov

- **Hundovo pravidlo maximálnej spinovej multiplicity: v základnom stave atómu obsadzujú elektróny degenerované orbitály tak, aby bolo čo najviac orbitálov obsadených jedným elektrónom, pričom tieto nespárené elektróny majú rovnaký spin.**

Elektrónová konfigurácia atómov

Prvok	1s	2s	2p _x	2p _y	2p _z	skrátенý zápis elektrónovej konfigurácie atómu
₁ H	↑					1s ¹
₂ He	↑↓					1s ²
₃ Li	↑↓	↑				[He]2s ¹
₄ Be	↑↓	↑↓				[He]2s ²
₅ B	↑↓	↑↓	↑			[He]2s ² 2p ¹
₆ C	↑↓	↑↓	↑	↑		[He]2s ² 2p ²
₇ N	↑↓	↑↓	↑	↑	↑	[He]2s ² 2p ³
₈ O	↑↓	↑↓	↑↓	↑	↑	[He]2s ² 2p ⁴
₉ F	↑↓	↑↓	↑↓	↑↓	↑	[He]2s ² 2p ⁵
₁₀ Ne	↑↓	↑↓	↑↓	↑↓	↑↓	[He]2s ² 2p ⁶

Elektrónová konfigurácia atómov

- Pri určení elektrónovej konfigurácie aniónov sa vychádza z relevantného atómu a elektróny sa doplnia podľa rovnakých pravidiel ako pri atómoch

- Pri určení elektrónovej konfigurácie kationov sa vychádza z relevantného atómu a odstraňujú sa elektróny z orbitálu s najvyšším hlavným kvantovým číslom, ak je takých viac, prednosť majú tie s vyššou hodnotou vedľajšieho kvantového čísla

Elektrónová konfigurácia atómov

- Z uvedených pravidiel vyplýva, že pri katiónoch sa v poradí narastajúcej energie obsadených orbitálov nepozoruje „predbiehanie“ orbitálov typu d pred orbitály typu s , teda ich poradie sa podobá na poradie energie orbitálov atómu vodíka

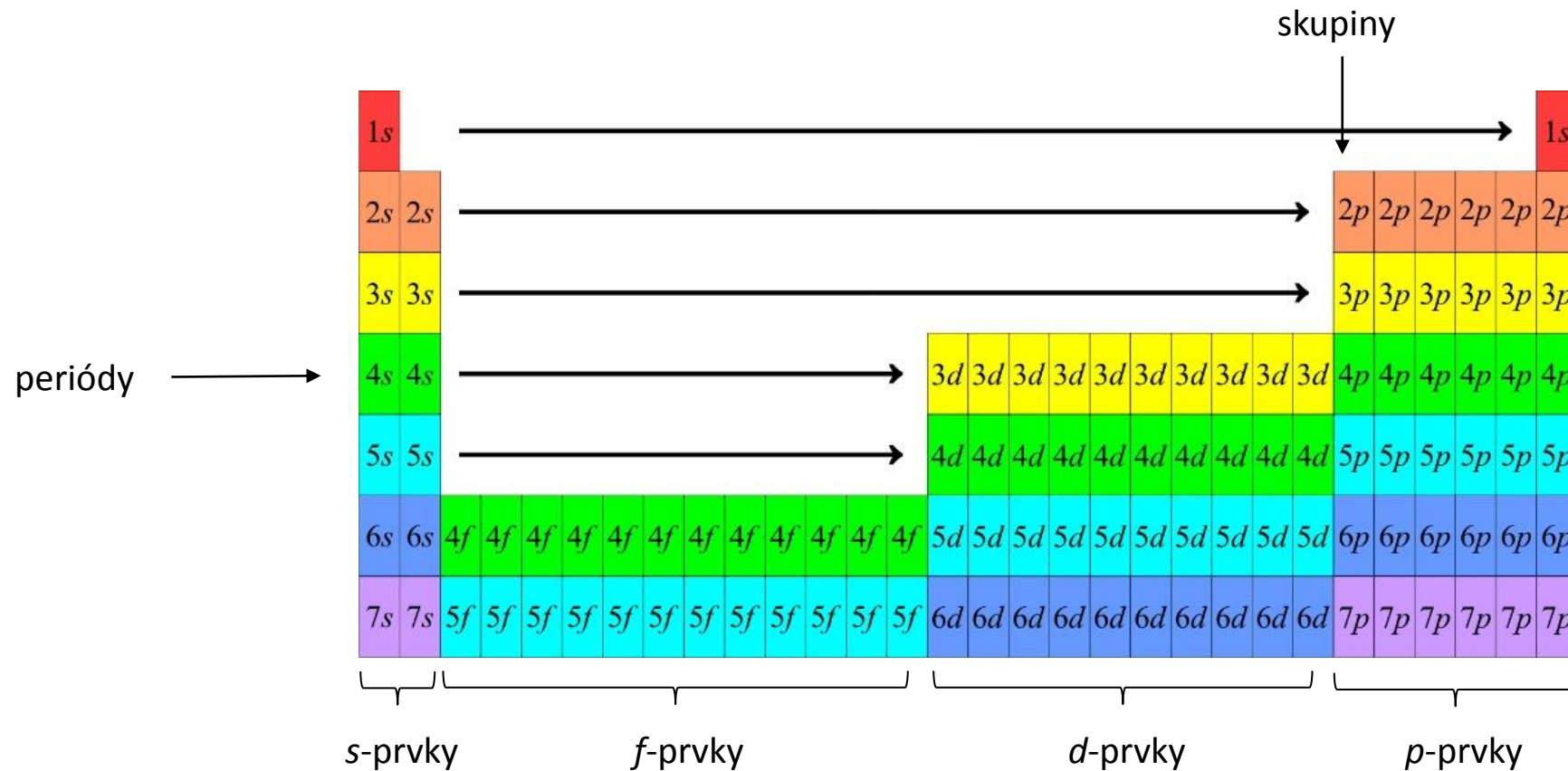
2. část: Periodicita atomových vlastností

Periodický systém prvkov

- **Periodický zákon: Vlastnosti chemických prvkov a ich zlúčenín sa periodicky menia v závislosti od ich vzrastajúceho protónového čísla.**
- Dôvodom platnosti periodického zákona je opakujúca sa elektrónová konfigurácia valenčnej vrstvy atómov prvkov

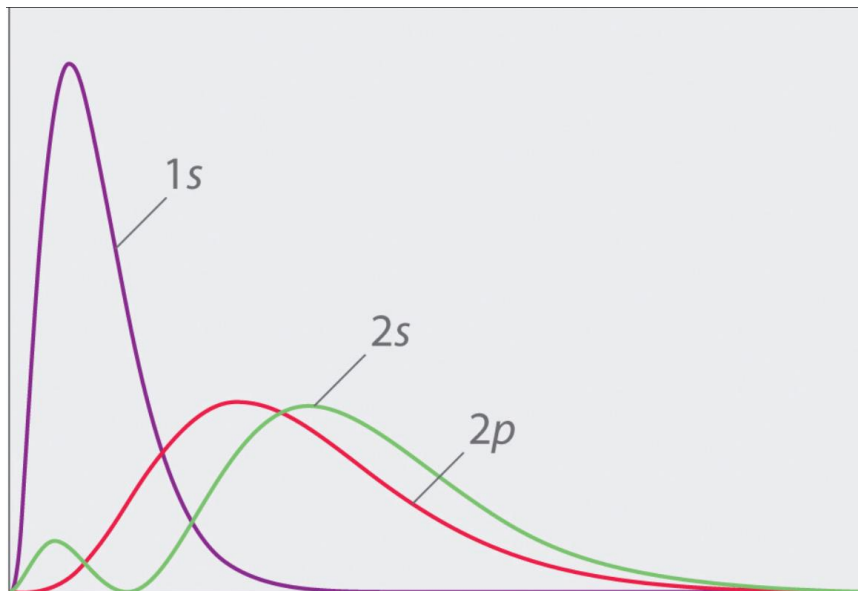
Periodický systém prvkov

- Výstavbový princíp je vhodným podkladom pre klasifikáciu prvkov na základe elektrónovej konfigurácie ich atómov

Atómový polomer

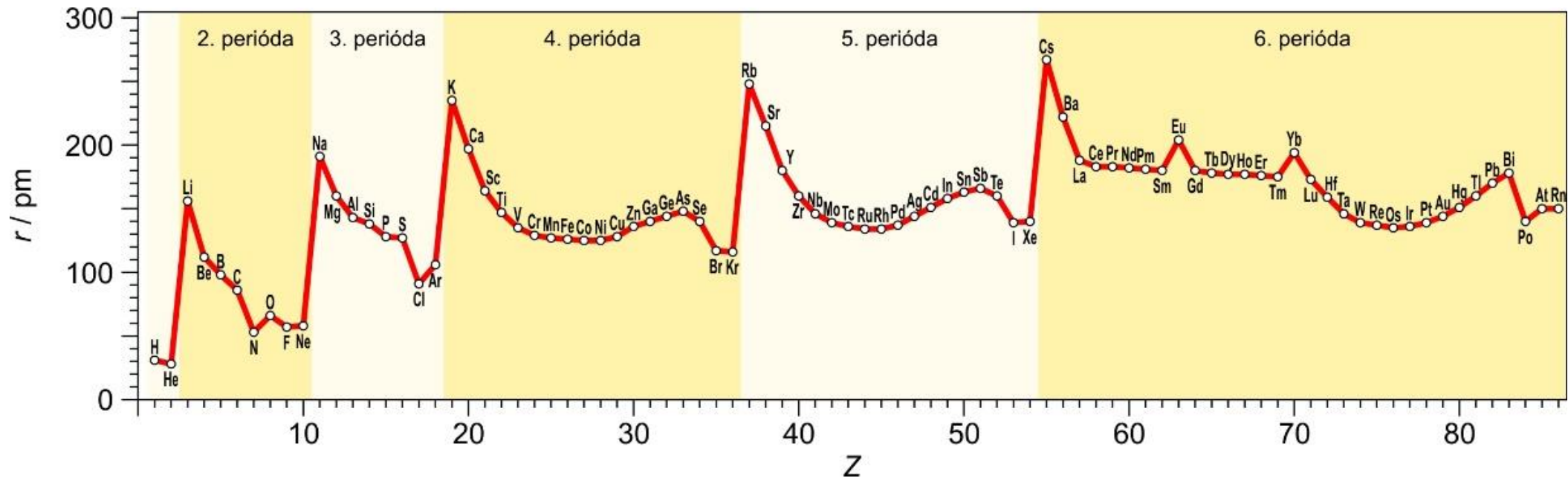
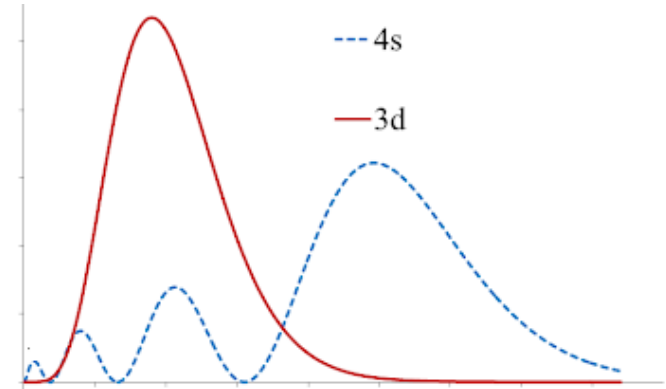
- Elektróny v orbitáloch typu s a p majú maximum výskytu v približne rovnakej vzdialenosti od jadra a navzájom sa iba slabo odpudzujú, preto v perióde zľava doprava budú pociťovať väčší **efektívny náboj jadra** a atómové polomery s -prvkov a p -prvkov budú klesať. Zhora nadol sa už tento efekt neprejavuje, a preto stúpajú.

1						18	
H						He	
•						•	
31	2					28	
Li	Be	13	14	15	16	17	Ne
•	•	B	C	N	O	F	•
156	112	84	76	71	66	57	58
Na	Mg	Al	Si	P	S	Cl	Ar
•	•	•	•	•	•	•	•
191	160	143	111	107	105	102	106
K	Ca	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr
•	•	•	•	•	•	•	•
235	197	140	120	119	120	120	116
Rb	Sr	In	Sn	Sb	Te	I	Xe
•	•	•	•	•	•	•	•
248	215	158	163	139	138	139	140
Cs	Ba	Tl	Pb	Bi	Po	At	Rn
•	•	•	•	•	•	•	•
267	222	170	146	150	168	140	145

Atómový polomer

- Elektróny vo valenčných orbitáloch typu d majú maximum výskytu bližšie k jadrú ako elektróny vo valenčnom orbitáli typu s , preto keď budú viac ako spoločne zaplnené, budú znižovať efektívny náboj jadra a atómové polomery d -prvkov budú zľava doprava najskôr klesať, potom stúpať

Iónový polomer

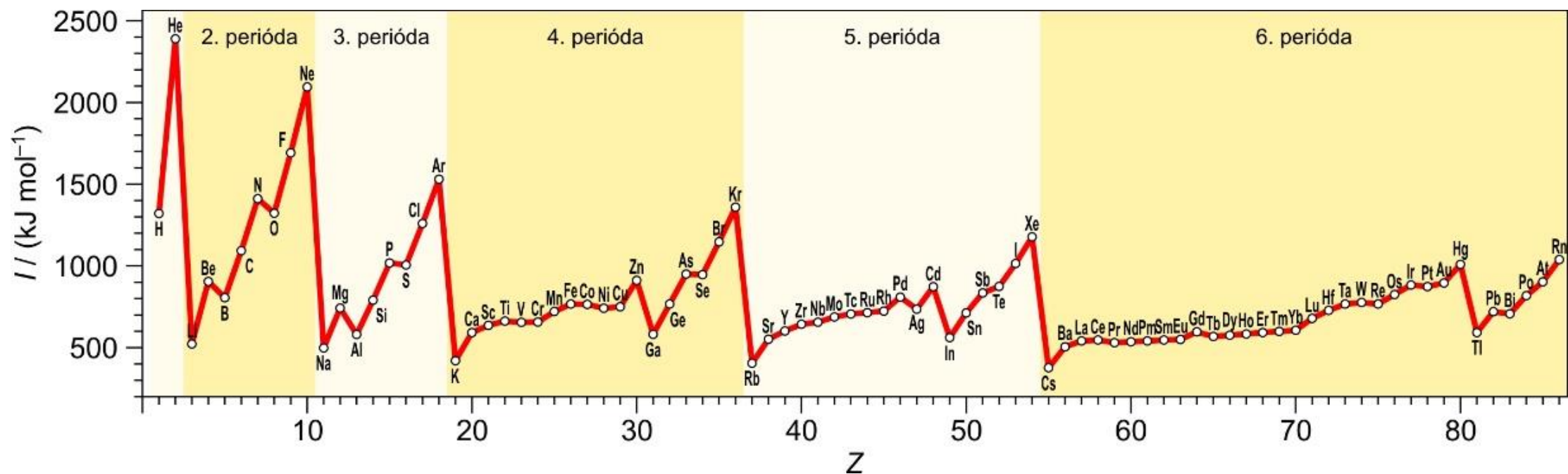
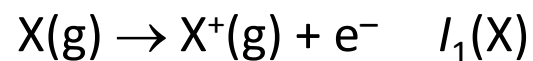
- Pre iónové polomery sú trendy v rámci tabuľky rovnaké, pričom pre katióny platí, že ich polomer je menší ako polomer zodpovedajúceho atómu a pre anióny naopak

1. skupina			2. skupina			13. skupina		
Li 156		Li ⁺ 76	Be 112		Be ²⁺ 45			
Na 191		Na ⁺ 102	Mg 160		Mg ²⁺ 72	Al 143		Al ³⁺ 54
K 235		K ⁺ 138	Ca 197		Ca ²⁺ 100	Ga 140		Ga ³⁺ 62
Rb 248		Rb ⁺ 152	Sr 215		Sr ²⁺ 118	In 158		In ³⁺ 80
Cs 267		Cs ⁺ 167	Ba 222		Ba ²⁺ 135	Tl 160		Tl ³⁺ 89
15. skupina			16. skupina			17. skupina		
N 71		N ³⁻ 146	O 66		O ²⁻ 140	F 57		F ⁻ 133
P 107		P ³⁻ 212	S 119		S ²⁻ 184	Cl 102		Cl ⁻ 181
As 119		As ³⁻ 222	Se 120		Se ²⁻ 198	Br 120		Br ⁻ 196
Sb 139		Sb ³⁻ -	Te 138		Te ²⁻ 221	I 139		I ⁻ 220

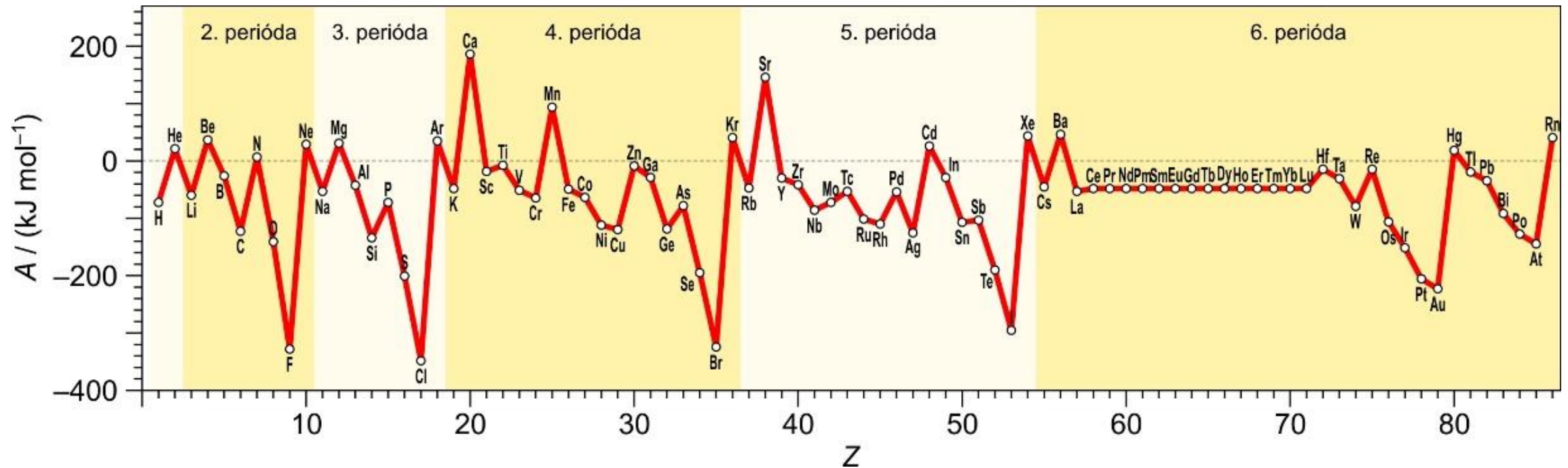
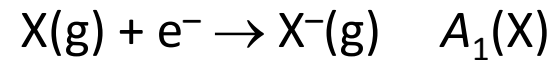
Ionizačná energia

- **Prvá ionizačná energia** I je zmena vnútornej energie pri odobratí elektrónu z izolovanej častice. Udáva sa v jednotkách $\text{kJ}\cdot\text{mol}^{-1}$ alebo eV.

Elektrónová afinita

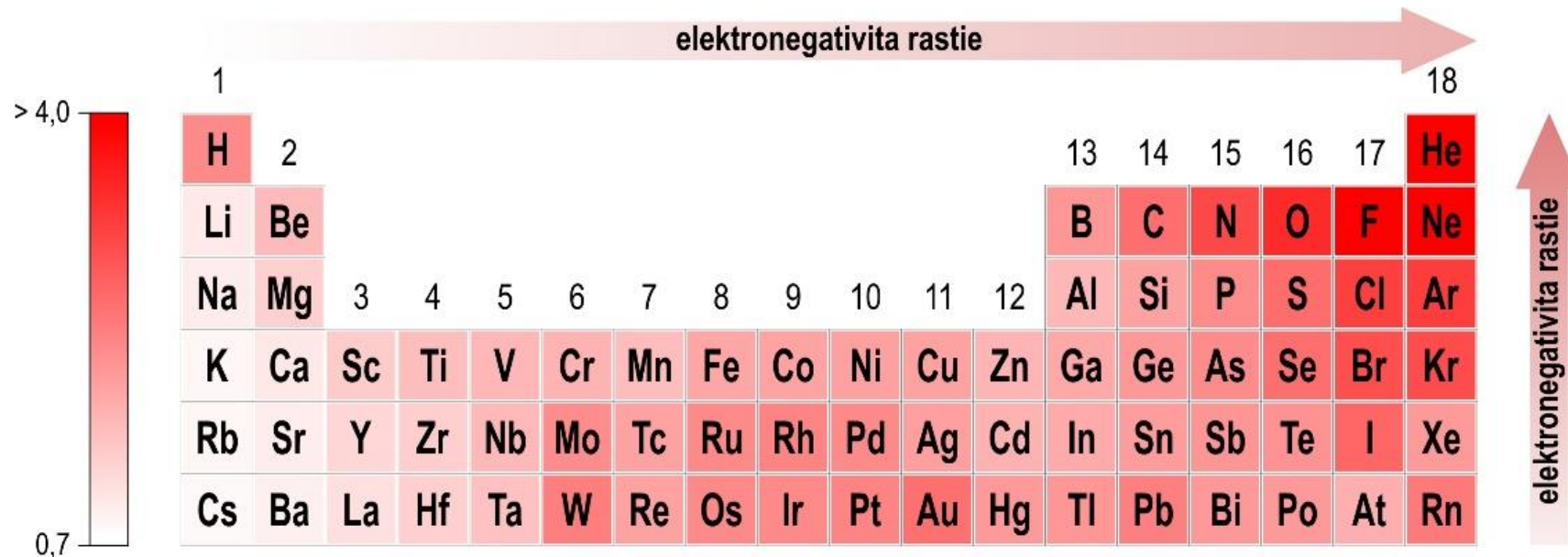
- **Prvá elektrónová afinita** A je zmena vnútornej energie pri prijatí elektrónu izolovanou časticou. Udáva sa v jednotkách $\text{kJ}\cdot\text{mol}^{-1}$ alebo eV .

Paulingova elektronegativita

- Paulingova elektronegativita bola odvodená z rozdielu nameranej a očakávanej energie chemickej väzby v dvojatómových molekulách ΔD .

$$\chi^P(Y) - \chi^P(X) = \sqrt{\Delta D}$$

Ďakujem za pozornosť